

Віктор МОЙСІЄНКО

СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД МОВОЮ СУДОВОЇ СПРАВИ 1635 РОКУ

У ЦДІАУ м. Києва зберігається актова книга Житомирського гродського уряду (ф. 11, оп. 1, спр. 2), у якій поміщені справи від 1590 по 1639 роки. Заповненість судових справ за роками різна: наприклад, під 1590 роком наявні записи протягом усіх дванадцяти місяців, але подані вибірково (3-4 справи на місяць); під 1635 роком наявні записи протягом лише січня-лютого, подані дуже щільно (2-5 справ на один день). Переважна більшість справ написані староукраїнською мовою, однак за деякі роки трапляється чимало документів польською. Збереженість документів різна, зрозуміло, що писані вони різними почерками.

За 1635 рік на звороті 278 аркуша записана справа № 42, яка вирізняється з-поміж інших, поданих за цей рік, як почерком, так і мовою. Нижче подаємо текст цієї справи.

*Протестація о(д) пана Замоиского старо(с)ти
калуского на пановѣ Халаимовѣ братю рожонѣю
року тисеча ше(ст)со(т) тридѣцать пѣтого
мца фебралѣа шо(с)того дня*

*На вряде кгоро(д)ски(м) в за(м)ку е(з) к(р) м(л)
житомєр(р)ски(м) передо мною пано(м) Вити(н)ски(м)
по(д)старо(с)ти(м) житомєр(р)ски(м) по(с)танови(в)ши сѣ
очєви(с)то в за(м)ку его к(р) м(л)
житоми(р)ски(м) шляхетни(и) панѣ
Проко(н) Солин(с)ки слуга*

Історія мови

вє(л)мо(ж)ного єґо м(л) пана **іана** на Замо(с)тю Замо(с)кого старо(с)ти калу(с)кого ман**ѣ.ѡ.є(с)това(в)ста** проти**ѣ**ко оуроґоного єґо м(л) па(н) **Валеріана** и Ма(р)ка Халаима(м) брат**ѣ** миґи собою рожани(м) **ѵ** то(т) спосоѣ и тоє иґѣ іхъ м(л) **ѡ(б)жалованіє** запо(м)н**ѣ**вши права соб**ѣ** набутого в**ѣ**чно(т)ю на добра Халаи(м) јородоѣ **ѡ(д)** вєлможно* єє м(л) панєі Со**ѡ.ѣ**ї с Карабачо**ѡа** Хо(д)кє**ѡ**чо**ѡ**ї каштє**ѡ**нов**ѣ** илєнъ(с)ко(и) а кн**ѡ**г**ѡ**ин**ѣ** ружинъско(и) в кєр**ѣ**нта до мє(с)тєчка **Ѵ**чораишого и Лебєдинєѣ сєла за ѡєро Лебєдино**ѡ** за мојилу наз**ѡ**и(с)ко(м) Пробитую и ш**ѡ**а(х) Чо(р)ни(и) коломи(и)ски которими то г**ѡ**раница ш**ѡ**а(х)о(м) знаками по(д)дє(л)но(с)тю маю(т) с**ѡ**ю оудє(л)но(с)т) добра сєло Халаи(м) јородоѣ нова коліон**ѣ**а а іхъ м(л) **ѡ**б**ѡ**инєни нєко(н)тєнътуючи(с) **ѡ** ти(м) алє **ѡ**д**ѡ**ираючис**ѡ**а к**ѡ**ѡа(л)то(ѡ)ни(м) спосо(м) **ѵ** кєр**ѣ**нта **ѡ(б)кр**ѣ**слєніє** г**ѡ**раници халаи(м)г**ѡ**родскои соб**ѣ** **ѡ**пр**ѡ**лацаєтє и оуша(р)п**ѡ**єтє а зати(м) **ѡ** то(т) усє нин**ѣ**иніи конъпарє(н)тъ пєрєдъ оур**ѡ**до(м) нинєини(м) **ѡ(с)вєдъчаєтъста** и **ѡ** тако**ѡ**(и) бєзп**ѡ**рно(и) ак**ѡ**ѡєі **ѡ**фєр**ѡ**є(т)с**ѡ**а п**ѡ**р**ѡ**нє чинити нє занєхати и зо(с)та**ѡ**и**ѡ**вши тоєі **ѡ**кор**ѡ**цє написано(и) манєфєста**ѡ**ѣ са(л)вє оучинєня и и мнои(м) єжєли того п**ѡ**т**ѡ**рєба будєтъ л**ѡ**ѡѣ чєрєзъ п**ѡ**зо**ѡ**ѣ **ѡ**п**ѡ**р**ѡ**влєн**ѡ**а п**ѡ**си(л) мєнє оур**ѡ**ду аби була до к**ѡ**н**ѡ**гъ п**ѡ**р**ѡ**н**ѡ**та и уписана.

Характеризуючи скоропис пам'ятки, варто звернути увагу на ряд особливостей:

- відсутність графєми **ѡ**;
- передача звука [y] за допомогою диграфа **оу**;
- однакова графічна передача звука [ш] та звукоспоуки [шч];
- частє вживання літери **ѣ**;
- не завґди виділяєтъся передача подовженого внаслідок прогрєсивної асиміляції звука шляхом винєсення його над рядок: **оучинєня, поправлєн**ѡ****;
- не завґди виноситъся над рядок графєма для передачі звука

* Тут остання графєма виправлена, тому виписана невизрно **ѡ** чи **и**.

[й] в кінці слова та складу *Въчорашишого, городскои*;

- переважає написання скорописного *j* над *z* для передачі звука [г];
- написання окремих літер *ж, з, ф*;
- наявність графеми *і*: *коліонѣа, нинѣшніи, ѡ(б)крѣсленіє*.

У справі відображено нетипову для пам'яток цього періоду та ареалу передачу м'якості – за допомогою графеми *і*. Зафіксовано це єдиний раз у слові *коліонѣа*.

Письмо писаря цієї справи можна характеризувати як недбале. Все підпорядковане швидкості. Графеми не завжди виписані чітко, як правило, всі з'єднані. Пропорції літер не завжди витримані. Помітно відчутний нахил вправо. Натиск пера рівномірний, зовсім відсутня витіватись, декоративна петлястість суглобів букв. Накреслення більшості літер відчутно не відрізняється від письма інших писарів житомирсько-овруцької школи цього періоду.

Мовними особливостями пам'ятка повністю характеризується як поліська на всіх рівнях лінгвосистеми.

На місці давнього **ѣ** виступають дві графеми **ѣ** та **ε**: *собѣ, вѣчно(с)тю; местε(ч)ка, леси*. Писар послідовно пише букву **ѣ** в іншомовних словах: *манѣѡε(с)това(в)ста, Соѡѣи, коліонѣа*. Цікаво, що *і* в питомих словах ця літера зафіксована, як правило, згідно з етимологічним *і*-дієзним: *запо(м)нѣиши, книгинѣ*. У словах *братѣ, ѡ(б)крѣсленіє* непросто визначити, який звук чув писар – [і] чи [ε]. На місці **ε** у ненаголошених позиціях знаходимо типовий для поліського наріччя [ε], що переданий відповідно буквою **ε**: *тисεча*. Етимологічні *о* та *е* у новозакритих складах передані відповідно графемами *о* та *е*, хоч їхнє артикуляційне наповнення, напевно, було не [о],[ε]: *Проко(н), кјрунтоѡ, не по(д)лєглихъ*. Послідовно в пам'ятці відображено перехід *е* в *о* після шиплячих: *рожонѡю, шо(с)того, Карабачова, Въчорашишого, Чо(р)ни(и)*. З інших вокалічних рис відзначимо наявність повноголосся у старослов'янськім *укоротцє*.

Із графем, що в минулому передавали так звані зредуковані звуки, використовується лише **ѣ**. Ця літера

ставиться переважно в кінці слів та рідше в кінці складу. Палатальна вимова приголосних передається традиційно – наступним дізним голосним або, у тих словах, де м'якість «забезпечував» ь, шляхом винесення графеми над рядок: *вє(л)мо(ж)ного, по(д)дє(л)но(с)тю*. Оскільки відсутня в арсеналі писаря графема ы, то артикуляційне наповнення букви и можна у деяких випадках встановити приблизно, за сучасним відповідником слова у поліських говірках: *лєси, постанови(в)ши, написано(и), могилу* – [и]; *противъко, єжели* – [і]. В більшості ж випадків графічна передача не дозволяє визначити дізність/недізність и: *нинєшни(м), јраници*. Послідовно грфемою ѝ (з крапкою) передається двозвук [йі]: *їхъ, Софѣѣ, Хо(д)кєвичовой, акцєѣ, тоєѣ*.

На морфологічному рівні аналізована справа відзначається активним вживанням дісприслівників на –учи, -ши, -вши: *по(с)танови(в)ши, запо(м)нѣвши, неко(н)тєнѣтучи(с)я*. Дієслово *бути* передається вже зі зміною кореневого ы>у – *була*. У зворотних дієсловах вживається лише варіант займенника *ся*, який, переважно, лексикалізований. Іменникові форми *братѣ* та *братю* відображають залишки двоїни, де в першому випадку флексія, очевидно, вжита за аналогією до іменників середнього роду типу *двѣ селѣ*, однак за контекстом субстантив стоїть у родовому відмінку, тому закінчення мало б бути також –у, як і в заголовку справи *братю рожоную*.

Таким чином, аналізована пам'ятка за лінгвальними та графічними (манера накреслення букв) особливостями, з певними застереженнями, не випадає із загальних норм, що склалися у тогочасному північноукраїнському варіанті літературно-писемної мови. Проте орфографія справи дозволяє зробити припущення про те, що писар письмові ази здобував, принаймні, не в тих школах, де вчилися більшість житомирсько-овруцьких писарів кінця XVI початку XVII століть.